

Recensies

A. van de Pasch, *Definities der generale kapittels van de Orde van het H. Kruis 1410-1786* (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, reeks in - 4°; Brussel: Paleis der Academiën, 1969, xiii + 631 blz.).

Sinds Cornelius Rudolphus Hermans in 1858 zijn *Annales canonicorum regularium Sancti Augustini Ordinis Sanctae Crucis* uitgaf, is er geen bronnenuitgave meer verschenen, die voor de orde der Kruisheren (of Kruisbroeders) de haast onberekenbare betekenis had, welke zonder de minste aarzeling aan het lijvige boekdeel van A. van de Pasch moet worden toegekend.

Het boek bevat een inleiding, een beschrijving der gebruikte handschriften, een bibliographie, een lijst van geciteerde archieven en bibliotheken, de tekst der definities van 1410-1786 (van p. 25-p. 549) en ten slotte een uitvoerige Index van persoons- en plaatsnamen (p. 551-629). Het spreekt vanzelf dat de tekst van de definities der 215 in dat tijdsverloop gehouden kapittels de eigenlijke inhoud van het boek vormt, die overigens door de imposante Index nog meer toegankelijk werd gemaakt.

Van de Pasch heeft de tekst van al de copiaria, die hij vooral in de Duitse archieven vond, vergeleken en gecombineerd. Ieder klooster had zijn eigen copiarium (of moest het tenminste hebben), maar vaak werden na het kapittel slechts die gedeelten uit het zogenaamde relict gecopieerd, welke de vertegenwoordigers van dat klooster voor hun eigen gemeenschap belangrijk achtten. Vandaar de vaak zeer uiteenlopende verschillen in de copiaria: alleen wanneer het oorspronkelijke 'Liber definitionum' van Hoei, dat in 1635 door Henricus Russelius in zijn *Chronicon Cruciferorum* geciteerd wordt, bewaard gebleven was, zouden we de volledige tekst bezitten. We moeten ons nu bewust blijven, dat we niet meer over die tekst beschikken: maar wat nog aanwezig was is door het levenswerk van Van de Pasch nu voorgoed vastgelegd en men mag veronderstellen, dat de voornaamste belissingen uit die periode vrijwel zeker bewaard gebleven zijn.

De Inleiding is, mogelijk met opzet, bijzonder kort gehouden. Eigenlijk had men graag gezien (en min of meer verwacht), dat Van de Pasch, die deze teksten zo door en door kent, aan de hand ervan tenminste in grote schetslijnen de ontwikkeling, welke de Orde in deze vier eeuwen doormaakte, getekend had.

Enkele opmerkingen lijken ons bij deze Inleiding in elk geval op hun plaats. In noot (5) van p. ix vraagt Van de Pasch zich af, waarom de Orde der Kruisbroeders (zoals in H. van Rooijen, *De oorsprong van de Orde der Kruisbroeders of Kruisheren*, p. 42,48 verondersteld werd) naar het moederklooster (Ecclesia Sanctae Crucis) genoemd zou zijn, in tegenstelling met Minderbroeders, Trinitariers én Mercedariers, die hun naam aan een bepaalde functie of een devotie ontleenden. Hierop moet allereerst geantwoord worden, dat men in een overgangperiode verkeerde, waarin de kloosterorden op verschillende wijze benoemd werden. De Minderbroeders wilden zelf zeer beslist Fratres Minores heten, maar hun vrouwelijke tak, de Orde der Clarissen werd, ook in pauselijke documenten¹, als

1. Cf. H. van Rooijen, *De oorsprong van de Orde der Kruisbroeders of Kruisheren* (Diest, 1961) 42.

Ordo Sancti Damiani (naar San Damiano bij Assisi) aangeduid. Als ze in de tweede helft van de dertiende eeuw naar de kerk van Sint Clara binnen Assisi verhuizen, verandert de naam in Ordo Sanctae Clarae². De Predikbroeders worden in het eerste begin soms naar de kerk van Sint Romanus in Toulouse benoemd, terwijl ze later in Frankrijk vaak Jacobini (naar hun Sint-Jacobusklooster in Parijs) heten. In Toulouse worden de Kruisbroeders eeuwen lang als 'religieux de Saint Orens' (naar hun kerkpatroon Sint Orientius) aangeduid.

Maar vervolgens moet erkend worden, dat de toewijding van de kerk van Clairlieu aan het Heilig Kruis uiting van een devotie was, die dus ook in de naam der broeders aan het licht trad. Van de Pasch meent dat het verwerpen van Hoei als het oorspronkelijke moederklooster op een hypothese berust. Men behoeft slechts enkele vaststaande feiten met elkaar te vergelijken om tot de conclusie te komen, dat we hier met een onomstotelijke waarheid te doen hebben. De bulle, welke op 1 October 1248 door Innocentius IV wordt uitgevaardigd, is gericht aan de prior en broeders van het Heilig Kruis van Clairlieu en in het document wordt de 'ecclesia Sanctae Crucis, de Claro Loco' nadrukkelijk vermeld.³) De kerk van Hoei, die volgens Russelius eerst in 1250 gewijd werd, was geen Ecclesia Sanctae Crucis, maar een Ecclesia Sancti Theobaldi, zoals door Jan van Stochem uitdrukkelijk wordt meegedeeld. Eerst de in 1322 nieuwgebouwde kerk werd aan het Heilig Kruis toegewijd.⁴

Op p. x schrijft Van de Pasch, dat de prior generalis van de Orde in zijn bestuur wordt 'bijgestaan' door vier definitoren. Deze formulering is, op zijn zachtst gezegd, vrij onnauwkeurig: zij projecteert een toestand, die van veel later dateert, terug naar een tijdsperiode, waarin zij nog niet bestond. De vier definitoren vormden aanvankelijk een onafhankelijk, wetgevend college, dat door het generaal kapittel gekozen werd en meestal alleen tijdens het kapittel functioneerde. Alleen wanneer de prior generalis in de loop van het jaar kwam te overlijden, konden zij opnieuw optreden. Zij vormden tijdens het kapittel de hoogste bestuursinstantie van de Orde, waren zo nodig zelfs bevoegd de prior generalis af te zetten. De prior generalis convoceerde het kapittel, hij had er de 'practische' leiding en bezat de uitvoerende macht in de Orde, welke hij vooral in zijn voortdurende visitaties tot gelding bracht. De definitoren moesten op het kapittel samen met hem de lopende zaken bespreken, maar zij stemden onafhankelijk van hem, wanneer bepaalde zaken 'definitief' moesten worden vastgesteld: hij werd in de stemming alleen ingeschakeld, als de definitoren niet tot een meerderheid konden komen. Zij hadden hun eigen zegel en zij waren het klaarblijkelijk, die de beslissingen van het generaal kapittel uitvaardigden. Dit gebeurde nog in 1410. In 1411 worden de 'diffinitiones' door de prior generalis en de diffinitores gepromulgeerd. Zeer waarschijnlijk begon zich hiermee een zeer diepgaande verandering in de Orde-structuur te voltrekken, vollediger overwegen van de prior van Hoei, dat zijn hoogtepunt bereikte in de poging van Lambertus de Fisen (1741-1778), om in een nieuw statutenboek aan de generaal van de Orde een preponderante plaats te verzekeren⁵. Het is zeer te betreuren, dat juist in 1411 (en 1412) de namen van de prior generalis en de definitoren in de handschriften niet gegeven worden. Het zou de vraag omtrent de onzekere sterfdatum van Libertus van Bommel, de eerste generaal na de z.g. hervorming

2. *Ibidem*, 43.

3. *Ibidem*, 62, 200.

4. C. R. Hermans, *Annales canonicorum regularium Sancti Augustini Ordinis Sanctae Crucis*, II (1858) 203.

5. L. Heere, 'Dokumenten uit de Statutenstrijd van 1765', *Clairlieu. Tijdschrift gewijd aan de geschiedenis der Kruisheren*, XVIII (1960) 71-80.

van 1410 hebben opgelost. Deze viel, volgens de kroniek van Henricus Russelius op 8 Januari 1411; volgens het obituarium van Sint Agatha op 8 November van datzelfde jaar. Indien dit laatste juist is, zou het feit, dat men in 1411 begon, ook de prior generalis in de uitvaardiging van de kapittelbesluiten in te schakelen mogelijk uit de bijzondere eerbied voor de grote en heilige persoonlijkheid van Libertus van Bommel verklaard kunnen worden.

In noot (8) van dezelfde p. x oppert Van de Pasch de veronderstelling, dat het Kruisbroedersklooster, dat blijkens de pauselijke registers in 1248 in Frankrijk aanwezig was mogelijk in Combourg of in Faillonel gezocht moet worden. Combourg is vrijwel met zekerheid uit te sluiten, omdat in de dertiende eeuw de oude, Keltische schrijfwijzen Combore, Combure, Combornium of Comburnium nog in zwang waren. De germaans aandoende g werd er eerst in de vijftiende eeuw aan toegevoegd⁶. Faillonel is misschien in de twaalfde eeuw al gesticht door een Heer van die plaats, als een klooster van reguliere kanniken, en werd dan later, rond 1282 naar Condren verplaatst, maar het is ook mogelijk, dat we hier met verwisseling van plaats en datum te doen hebben en dat Condren eerst in de dertiende eeuw gesticht is door een Heer van Faillonel⁷. In elk geval bevinden beide plaatsen zich ver buiten het bisdom Langres, tot welks bisschop het pauselijk schrijven van 21 October, 1248 gericht werd⁸.

Graag had men gezien, dat Van de Pasch wat meer aandacht besteed had aan het feit, dat met de uitgave van deze definities duidelijker dan ooit aan het licht treedt, dat n.l. de geschiedenis van de Orde der Kruisbroeders een gaping vertoont, die de eerste twee eeuwen van het Orde-leven (1210-1410) tot een werkelijk mysterie maken. De definities van de kapitels uit die twee honderd jaren zijn vermoedelijk met opzet vernietigd: slechts in de z.g. oudste statuten vinden we er enkele van terug⁹. Maar zelfs omtrent die oudste statuten zijn we niet zeker. Ze werden in 1248, waarschijnlijk onder aandrang van boven-af aanvaard, maar het heeft sterk de schijn, dat men eerst honderd jaar later van Hoei uit om politieke motieven begonnen is, naar werkelijke doorvoering ervan te streven. De hervorming van 1410 is vermoedelijk de bekroning van dat proces, hoewel onze oudste handschriften niet verder dan 1433 teruggaan.

Het spreekt vanzelf, dat deze opmerkingen aan de waarde van het levenswerk van Van de Pasch niets afdoen. Hij heeft de hele historische wetenschap een onsterfelijke dienst bewezen.

H. van Rooijen

6. Cf. Joseph Castard, 'Combourg', *Ibidem*, V (1947). In de bulle van Innocentius IV van 1 oktober 1248, zie: Hermans, *Annales*, II, 65, wordt onder de plaatsen, waar de Kruisbroeders van Clairlieu goederen bezitten, Cumburgh genoemd.

7. Cf. M. Melville, *Histoire de la ville de Chauny* (Laon, 1851) 44, 45, *Dictionnaire historique, genealogique, biographique et agricole du depart. de l'Aisne* (Laon, 1857) 184-185. Ook op de Bibliothèque Nationale, Fonds de Picardie, Ms no. 109. fol. 60 vlg.

8. Cf. Van Rooijen, *De oorsprong*, 76, 204.

9. B.v. 'Item omnes ecclesias nostras in honore sanctae Crucis volumus consecrari' en 'Statuimus autem, ut tam in scapularibus quam in cappis signum crucis assuatur, cuius brachium vadens in longum de panno rubro sit, brachium vero transversum de panno albo fiat'. Cf. A. van de Pasch. 'De tekst van de constituties der Kruisheren van 1248', *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, CXVII (1953) 47 en 59-60.

M. Cloet, *Karel-Filips de Rodoan en het bisdom Brugge tijdens zijn episcopaat (1602-1616)* (Verhandelingen van de Kon. VI. Acad. voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, klasse der Letteren, XXXII, nr. 67; Brussel: Paleis der Academiën, 1970, xxv + 370 blz., 860 Bf. -avec résumé français).

Uiterst zeldzaam zijn de wetenschappelijke monografieën over een bisschop en een bisdom tijdens zijn episcopaat, in België. Wat het bisdom Brugge aangaat is de hier te bespreken studie eigenlijk de eerste van dat gehalte in zijn ganse geschiedenis die gepubliceerd is. Dat doet niets af aan vroegere waardevolle bijdragen waarbij dan vanzelfde naam van de Brugse kerkhistoricus A. C. de Schrevel naar voor komt; deze had echter zozeer de passie om documenten te verzamelen en uit te geven, dat hij zich voor de rest meestal tot talrijke maar beknoptere studies beperkte of ooit eens de zaken zo *ab ovo* behandelde dat het eigenlijke onderwerp niet meer aan bod kwam. Dat M. Cloet ook de synthese voltooid is ongetwijfeld reeds een eerste verdienste. Dat ze daarenboven in een voortreffelijke taal en in een boeiende voorstelling tevens de bevindingen van een wijdvertakt onderzoek van - veelal onuitgegeven - bronnenmateriaal, weergeeft, versterkt en verhoogt de waarde van deze studie. Menig historicus zal het waarderen dat de auteur, in zijn niet talrijke maar soms zeer uitvoerige bijlagen, de eerste elementen samenbrengt van wat ooit een tot nog toe ontbrekend deel V van het basiswerk *Synodicon Belgicum* van Van de Velde en De Ram zou kunnen worden, twee eminente Leuvense voorgangers van de schrijver. Bronnen en geschiedschrijving heeft M. Cloet met doorgehouden kritische zin aangewend, zoals bijvoorbeeld de nuchtere analyse van de rekenboeken van de abdij van Enname de veelgeprezen milddadigheid van de prelaat ontmaskert en hem tekent als een 'rijk bisschop in een arm bisdom'. Naar ons oordeel heeft S. alle belangrijke archieven nagezien, wat zoals voor het fonds kerkfabrieken (p. xiv) soms een moeizaam onderzoek moet gevergd hebben. Wij wagen het toch even de vraag te opperen of in de publicaties van M. van Durme over de archieven van Simancas niets te vinden was (een paar steekproeven lieten ook ons die negatieve indruk) of waarom een werk als dat van E. Rembry, *De bekende pastoors van Sint-Gillis te Brugge (1311-1896)* in de bibliografie ontbreekt?

De structuur van het werk is logisch en helder. In twee hoofdstukken wordt gehandeld over het bisdom Brugge vóór het episcopaat van de Rodoan en over deze prelaat vóór zijn Brugs episcopaat, dan achtereenvolgens over de Rodoan als Brugse bisschop, over de geestelijkheid, de leken-gemeenschap om het geheel af te sluiten met een synthetiserende terugblik op de persoonlijkheid van de Rodoan en het katholiek herstel in het bisdom Brugge. Om de rechtzettingen of preciseringen van dateringen en andere details, om de samenhangende en heldere structuur en betoog, om de voortreffelijke en veelzijdige synthese mag deze eerste monografie als exemplarisch gelden en een waardevolle gids voor anderen die zich op dat studiedomein begeven; ook de afwerking is bijna feilloos: keurige uitgave, geen drukfouten. Naar mijn mening heeft de auteur goed de figuur van de ietwat pronkzieke edelman, verdraagzame diplomaat en voor zijn eigen belang bekommerde administrator toegelicht. Zijn benoeming tot bisschop van Brugge brengt een zekere rustigheid in zijn leven, dan vooral na het Bestand van 1609 en te Brugge zelf. Dat na 1609 de Rodoan begint met de oprichting van een grootseminarie, met enkele visitaties, dat de decanale inspecties beginnen (ook die schijnen zeer moeilijk op dreef te komen!) mag er misschien toch op wijzen dat de bisschop begon te werken als hij er doen aan zag. Ik weet niet of 'oorspronkelijke en dynamische initiatieven' nodig zijn om een behoorlijk bischop te zijn; zelfs deken Christoffels die blijkbaar de onverholven sympathie van de auteur krijgt, heeft niet zoveel initiatieven kunnen nemen, zelfs voor hem waren de decanale visi-